

Smaastykker og Oversigter.

I.

Tyske Arbejder vedrørende Slesvigs og Holstens økonomiske Historie med særligt Henblik paa Slesvigs Besiddelsesforhold i 16. til 18. Aarhundrede.

Af Johanne Skovgaard.

Ikke faa af de sidste Decenniers tyske Historikere har haft Øje for den Interesse, som Slesvigs og Holstens Historie frembyder, og ved Siden af de statsretlige og politiske Problemer har ogsaa de sociale og økonomiske erobret en Plads. Ligesom Naturen veksler inden for den smalle »Isthme« fra Marsken i Vest over Hede- og Mosedragene til Østkystens smilende bølgeformede Landskab, ligesom forskellige Nationaliteter mødes i Grænselandet, saaledes frembyder dette begrænsede Omraade saa at sige et Prøveudvalg af afvigende Former for Samfundsforhold, Dyrkningsmaader, Forvaltning m. m.

Ikke mindst gælder dette paa Jordejendommens Omraade. Allerede fra Midten af det 17. Aarhundrede, da Hertugdømmernes Besiddelsesforhold havde krystalliseret sig i den Form, som de i det væsentlige skulde bevare til Nutiden, frembyder de Billedet af et Samfund, fuldt af Modsætninger og rigt paa Nuancer. Kongeriget kan ikke opvise Sidestykke hverken til de adelige Storgodser eller til deres livegne Undersaatter mod Sydøst, saa lidt som til Vestens Selvejerbønder, hvis Frihed og Selvstændighed viste sig ikke blot i deres personlige Stilling, men ogsaa i de frisiske Landskabers særegne Forvaltning. I det følgende skal der gives et Rids af Landejendommens Udviklingshistorie, navnlig i Slesvig, saaledes som den fremtræder i nyere tyske Arbejder i Tidsrummet fra Middelalderens Slutning til Landboreformerne.

En god Oversigt er i 1922 givet af Jens Jessen: *Die Entstehung und Entwicklung der Gutswirtschaft in Schleswig-Holstein bis zum Beginn der Agrarreformen* (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. LI), medens Georg Rawitscher i sin Afhandling fra 1912 *Erb- und Zeitpächter auf den adligen Gütern der Ostküste Schleswig-Hol-*

steins (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. XLII) har begrænset sig til et enkelt Omraade. Topografisk afgrænsede er ogsaa Chr. Kock: *Volks- und Landeskunde der Landschaft Schwansen* (1912), Jørgen Hansen: *Flurverfassung der Dörfer auf Alsen* (1914) og Hans Peter Carstensen: *Die Dorf- und Flurverfassung im Amte Tondern* (1924) (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. LIV). I sin store Bog *Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit* saavel som i mindre Afhandlinger har P. v. Hedemann-Heespen behandlet Emnet, ofte paa frugtbar og original Maade. Grundlaget er imidlertid stadig M. Sering: *Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein* (1908) — ligesom Georg Hanssens Afhandlinger er det for Landbrugshistoriens Vedkommende — og det vil derfor jævnligt være nødvendigt at henvise til nævnte Værk, hvis historiske Del danner Udgangspunktet for den nyere Forskning paa dette Omraade.

I største Delen af Slesvig som i Kongeriget havde det adelige Gods ved Middelalderens Slutning Karakteren af Strøgods. De brogede Ejendomsforhold og det mylrende Liv paa de mange smaa Junkergaarde, der oftest tilhørte den sønderjydske Adel, sjældnere de indvandrede holstenske Ridderslægter, er for Haderslev Amts, Als's og Sundeveds Vedkommende skildret af P. Lauridsen og A. D. Jørgensen i Sønderjydske Aarbøger 1889, 1891, 1893 og 1897, og de ovenfor anførte Arbejder har ikke føjet væsentlige nye Træk til det her givne Billede. Den i Løbet af det 16. Aarhundrede Syd fra kommende Bevægelse i Retning af Gods-samling og Storgodsdrift, som skulde afløse denne Tingenes Tilstand, blev ført til Sejr i Nordslesvig ikke ved Adelen, men ved Landsherrerne. Ved Frederik II.s Køb, Mageskifter og Nedlæg-gelser af Bøndergaarde dannedes et vidtstrakt Krongodsomraade i Haderslev Amt; dog standsede Udviklingen i Retning af Stordrift her allerede en Menneskealder senere, og de kongelige Gaarde blev bortforpagtede. Af blivende Betydning blev Stordriften derimod i Sundeved og paa Als, hvorfra Hans den Yngre ved sine Godskøb fortrængte baade den sønderjydske og den indvandrede holstenske Adel. Medens Holstenerne søgte andet Steds hen, taalte de slesvigske Herremandslægter paa enkelte Undtagelser nær ikke en Omplantning. De uddøde eller sank ned i Bondestanden, blev Ofre for Kapitalismens Sejr i Landbruget, ligesom lidt senere den nørrejydske Lavadel. En Hovedfaktor har sikkert været den gængse Arvedeling — og den hermed følgende Splittelse af Godset — saaledes som den er fremstillet af Sering, eller rettere Rud. Lerch, der har forfattet det paagældende Afsnit i Serings Bog (ogsaa (i 1907) udkommet særskilt under Lerchs Navn

med Titel: *Der Besitzwechsel bei den grossen Gütern in Schleswig-Holstein*). Den adelige Besiddelse bestod væsentlig af Afgifter, som laa fast — da Dyrkningsfællesskabet vanskeliggjorde en Forøgelse af Udbyttet — saaledes at det var muligt at dele den i et vilkaarligt Antal Lodder. En saadan Deling fandt ofte Sted ved Salg og navnlig ved Arv, idet ingen Lovbestemmelse hindrede en vidt gaaende Realdeling mellem Arvingerne. Eksempelvis blev Refsø, som ejedes af Slægten Emmiksen, i 1537 delt mellem to Brødre og en Søster og derefter i næste Slægtled mellem disses seks Arvinger, som snart efter solgte deres Lodder til Kongen. Ikke mindre end 37 Herregaarde forsvandt alene i Haderslev Amt, væsentlig i Løbet af det 16. og 17. Aarhundrede.

Anderledes blev Udviklingen Syd paa. Fra det oprindelig vagriske Østholsten, hvor sammenhængende adelige Godsdistrikter dannedes allerede i Kolonisationstiden, bredte den holstenske Adel og med den Storgodsbesiddelsen sig i Løbet af det 14. og 15. Aarhundrede til Landet mellem Ejderen og Dannevirke, Dänischwohld, Svansen og Dele af Angel. De sønderjydske Skatte- og Jordebøger, udg. af F. Falkenstjerne og Anna Hude (som ikke synes benyttede af de tyske Forskere) viser, at Adelens Fæstegods i Sydslesvig i det væsentlige laa samlet om Hovedgaarden allerede ved Reformationstiden. I Storgodsets Spor fulgte i det 16. Aarhundrede Stordriften. Ogsaa ved Handel og Søfart tjente Adelen, enkelte endogsaa overdaadige Rigdomme, som atter øgedes ved Udlaan til Fyrster og Stæder og ikke mindst til Standsfæller i Kongeriget. Den holstenske Ridder, der udførte sit Korn til fjerne Havne, genoplivede en Tradition, der havde slumret siden den romerske Oldtid. Der var saaledes et fast økonomisk Grundlag for Ridderskabets politiske og sociale Magtstilling i denne Tidsalder.

Hovednerven i de holstenske Godsejeres økonomiske Fremdrift var Stordriftens Gennemførelse i Østholsten og Sydøst-slesvig. Bøndergaarde, ja hele Landsbyer blev nedlagte og deres Jorder lagt ind under Herregaardens Tilliggende. Paa de herved dannede vidtstrakte Hovmarker indførtes i det 17. Aarhundrede Kobbeldbruget. Takket være dette og Mejeridriften, som i Aarhundredets anden Halvdel begyndte at fortrænge Studeopdrætningen, naaede Storgodsdriften en forholdsvis høj Udvikling. Som virkende Grund til dennes Sejr anfører Sering det 16. Aarhundredes stærke Prisstigning, navnlig paa Korn, samtidig med det middelalderlige Krigsvæsens Forfald. J. Jessen (og for øvrigt allerede Rachfahl i hans Anmeldelse af Serings Bog i Jahrb. f. Nationalökonomie 3. Folge. Bd. 38 S. 433—70) hævder herimod,

at Prisstigningen ikke alle Vegne efterfulgtes af Stordrift, og at et Sammenspil af forskellige Faktorer maa have fundet Sted for at hidføre dette Resultat netop i Nordøsttyskland. Til disse Faktorer hører Adelsens Magt i Staten og Samfundet og Regeringsmagts Svaghed, som var særlig fremtrædende i Hertugdømmerne paa Grund af Delingerne; men forøvrigt bliver Prisrevolutionen fra det 16. Aarhundredes anden Halvdel dog ogsaa i Jessens Fremstilling staaende som en Hovedsag.

At de holstenske og sydslesvigske Godsejere vandt en Førsteplads inden for det kapitalistiske Landbrugs Udvikling, træder ligeledes klart frem ved en Sammenligning med Kongerigets Forhold. Skønt den danske Adel ejede en langt større Del af Landets Jord — ved det 17. Aarhundredes Midte 47 pCt., medens Adelen i Holsten kun ejede ca. 33 pCt., i Slesvig ca. 19 pCt. af det samlede Plovtal (Fridericia i Hist. Tidsskr. 6. R. II 519) — var Stordriften ikke stærkt udbredt i Danmark før 1660. Det var først efter dette Tidspunkt, altsaa efter Prisstigningens Ophør og den politiske Adelsvældes Tilintetgørelse, at Nedlæggelserne af Bøndergaarde med Inddragelse under Hovedgaardsjorden tog Fart (Henrik Pedersen i Hist. Tidsskr. 8. R. VI 55). Stordriftens Udvikling har været som en Bølge, der fortsætter sit Løb fra de østelske Lande over Hertugdømmerne Nord paa — med samme, man kan næsten sige Naturnødvendighed, som i vore Dage den modgaaende Bevægelse, Udstykning og Oprettelse af Husmandsbrug.

Naar de holstenske Godsejere saaledes forstod at udnytte de gunstige Konjunkturer langt tidligere og bedre end deres danske Standsfæller, maa Grunden vel dels søges i den gunstigere geografiske Beliggenhed, dels i Bøndernes Livegenskab og dermed følgende vidtgaende Hoveriforpligtelser, som, i det mindste til en Tid, udgjorde et godt Grundlag for det intensive Landbrug. Endelig kan man ikke frakende Holstenerne en større indre Kraft og Levedygtighed, der jo ogsaa viser sig i deres Fremtrængen mod Nord og den sønderjydske Adels tilsvarende Vigen. Oplysende i saa Henseende er Arvegangen, som den er skildret af Sering. Storgodserne i Østholsten og Sydøstslesvig var ligesaa lidt som de adelige Besiddelser i Nord- og Mellemslesvig beskyttede af Loven mod Splittelse ved Arv, men Resultatet blev ofte det modsatte. Ved Realdeling af Godser blev det de kapitalstærke inden for Adelen selv — og ikke Landsherrerne — der fik Lejlighed til Ophobning og Afrunding af Grundbesiddelse. Den adelige Birkeret virkede iøvrigt som en sammenholdende Kraft, hvorfor Godset hyppigt ejedes af flere Arvinger til samlet Haand. Med den voksende Pengerigdom blev det muligt at tilfredsstille de yngre Søn-

ner, saa disse kunde søge andet Steds hen, og derved forklarer Sering den holstenske Adels store Ekspansionsevne. Hvad der bidrog til Adsplittelse og Undergang for de svage, førte til Samling og Vækst for de stærke. — Med Stordriftens Sejr forvandlede den adelige Besiddelse, der tidligere var en Samling af Jordebogsaftifter, til en organisk Enhed, der ikke mere kunde deles. Dette førte til, at Godset i mange Tilfælde snarere blev Kapitalanlæg end Familiebesiddelse, idet det maatte sælges, naar ingen af Arvingerne kunde udrede den relativt høje Overtagelsespris, og Følgerne heraf blev i det 17. og 18. Aarhundrede ødelæggende for et stort Antal Slægter. Dog blev netop de største Godser ofte bevarede i samme Familie, der havde tilstrækkelig Dygtighed til at foretage den nødvendige Kapitalopsparing.

Medens Adelen i stedse højere Grad indskrænktes til kun at udgøre een Klasse, bestaaende af de rigeste og mægtigste Slægter inden for det holstenske Ridderskab, frembød Bondestanden i Slesvig Billedet af et Samfund, der var rigt paa Forskelle og Afskygninger. — I det adelige Storgodsdistrikt fandtes fra det 16. Aarhundrede ingen Selvejere blandt Bønderne, som alle var hørige under Adelen. Fæstet gjaldt end ikke paa Aaremaal, men kun »indtil videre«. Om Hoveriets Omfang i Svansen i det 18. Aarhundrede — der krævedes af hver Gaard dagligt Arbejde af tre til fire Personer — giver Rawitscher detailleret Oplysning. Adelens Birkeret, der var gældende i Holsten allerede i Middelalderen, i Sydøstlesvig siden Frederik I.s Privilegium af 1524, virkede ikke blot som en Drivkraft til Godsernes Samling og Afrunding, idet Dannelsen af et sluttet Retsdistrikt var en nødvendig Forudsætning for dens Udøvelse¹, men ogsaa som et Middel til at indskrænke Bondens personlige Frihed. Den var en af Grundpillerne for Livegenskabet, der fra det 17. Aarhundredes første Fjerdedel var herskende i Dänischwohld og Svansen, hvorfra det bredte sig til i alt ti Godser i Angel. Dets Opstaaen sættes i Almindelighed i Forbindelse med Stordriftens Udvikling, idet det anses for at være indført som Modforholdsregel mod Bøndernes Forsøg paa ved at forlade Gaarden at unddrage sig det forøgede Hoveri. Det omtales ikke tidligere end i det 16. Aarhundrede, men optræder da som

¹ Caroline E. Andersens iøvrigt rammende kritiske Bemærkninger i Grams Historie S. 406 om J. Jessens anf. Afhandling er næppe berettigede, naar det gælder Spørgsmaalet om Birkerettens eller Arronderingens Prioritet, idet man paa dette Omraade ikke uden videre kan overføre Forholdene i Kongeriget, hvor hin ofte er fremkaldt af denne, paa Hertugdømmerne, bl. a. fordi Birkeretten her havde udtrykkelig Lovhjemmel allerede fra 1524.

en anerkendt Institution, hvis Retmæssighed ikke drages i Tvivl af nogen af Parterne. P. v. Hedemann-Heespen har derfor i to mindre Afhandlinger i Z. f. Schl. Holst.-Gesch. XLIII 502 ff. og i Heimatbuch des Kreises Rendsburg 1922 S. 313 ff. foruden i sit store Værk: Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und die Neuzeit (S. 61 ff.) fremført den Tanke, at Livegenskabet paa dette Tidspunkt allerede har haft lange Tidens Hævd. I de nærmest foregaaende Aarhundreder finder han intet, som kunde begrunde dets Opstaaen, og støttet til den Omstændighed, at det overhovedet er begrænset til det nordøstlige Tyskland, altsaa til det Omraade, hvor den oprindelige slaviske Befolkning var blevet under tvunget af tyske Erobrere og Kolonisorer, kommer han til den Konklusion, at dets Rødder maa søges i Kolonisationstiden, hvis militære og politiske Opgaver gjorde et Stavnsbaand ønskeligt. Livegenskabet havde altsaa oprindelig en offentligretlig Karakter, og først da Godsejerne begyndte at udnytte det til deres private Fordel, altsaa i det 16. Aarhundrede, vakte det Modstand og maatte gennemføres med Tvang, hvilket giver Forklaring paa, at det først fra denne Tid overhovedet findes omtalt. — En Sammenligning med Forholdene i Kongeriget, hvor Vornedskabet første Gang viser sig i det 15. Aarhundrede, antagelig opstaaet for at forebygge Mangel paa Arbejdskraft til Landbruget, taler dog ikke til Gunst for denne Opfattelse.

Ogsaa inden for Storgodsdistriktet fandtes der imidlertid Grader i Bøndernes Afhængighedsforhold, saaledes som paavist af G. Rawitscher, der i sin anførte Afhandling har benyttet flere Godsarkiver i Svansen og Angel foruden Kocks og Jensens Bøger om disse to Landskaber. Angel stod med Hensyn til Fæstebetingelser, Hoveri og Bøndernes almindelige Vilkaar adskillige Grader over Svansen, Svansen var et Trin over Dänischwohld og dette igen et Trin over Vagrien. Og denne Trinfølge overholdes ogsaa i den store Reformtid i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede, som er Afhandlingens Hovedemne. I Angel beholdt Godserne efter Landboreformernes Tilendbringelse kun en Fjerdedel af det Areal, som tidligere havde været deres Tilliggende, medens de tre Fjerdedele blev udstykkede til Bønder, udelukkende som Arvefæste. I Svansen blev Godsernes Areal indskrænket til Halvdelen; af den anden Halvdel blev en Tredjedel bortgivet til Bønder som Fæste paa Tid, to Tredjedele som Arvefæste. I Dänischwohld bevarede Godserne de to Tredjedele, medens en Tredjedel gik over til Bønder, de fem Sjettedele som Fæste paa Tid og kun een Sjettedel som Arvefæste. Svarende hertil præges endnu i Nutiden den angelske Bonde af en Velstand, Selvstændighed og

Standsfølelse, som ikke findes hos den mere usikkert stillede Fæstebefolkning i Vagrien, Dänischwohld og Dele af Svansen. Fra en anden Side ser P. v. Hedemann-Heespen i de ovenfor anførte Arbejder paa Oplysningstidens Reforme og deres Resultater, idet han fremhæver de gode Følger af den relative Konservatisme, hvormed man gik frem. I de østelske Lande, hvor man ved Reformationen af 1807 gjorde Bønderne til Selvejere, blev disse snart udkøbt af Godsejerne. I Holsten og Slesvig derimod bevarede Bondestanden netop gennem Fæsteforholdets Vedbliven; ogsaa Tidsfæstet, som faktisk oftest blev arveligt, viste sig at være gavnligere end den bratte Overgang til Selvejendom. Herved opretholdtes i de agrariske Forhold den Middelbarhed, der lige siden Middelalderen var Grundlaget for baade det politiske og sociale Liv i Tyskland, men som de fleste Steder blev slaaet i Stykker under den franske Revolutions Paavirkning. For den historiske Mission, som, inden den preussiske Centraladministrations nivellerende Indflydelse i Hertugdømmerne, i Aarhundreder varetoges af Adelsgodset og Landskabet — begge en Stat i Staten —, er Hedemann-Heespen overhovedet en varm og velrustet Forkæmper — »Es ist eine Personenfrage, ob es objektiv besser ist, vom Gutsherrn oder vom Kreissekretär abzuhängen« (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. XLIII, 507).

I Nord- og Mellemslesvig var Fæstebøndernes Stilling langt bedre end i de sydøstlige Distrikter. Vel havde Frederik I.s Privilegium af 1524 givet Adelen Birkeret for hele Slesvig, men den vandt aldrig nogen Betydning i disse Egne, hvor de fra det 16. Aarhundredes Slutning faatallige Godser kun i enkelte Tilfælde naaede den Sluttethed, som var Betingelsen for at danne et eget Retsdistrikt, og Bøndernes Ret til at søge til Herredstingene anerkendtes udtrykkeligt i Landretsordningen af 1573 og senere. Fæstet gjaldt paa Livstid — dog synes det ikke, at man kan anføre en Lov som Hjemmel herfor saaledes som Frederik I.s Forordning af 1523 for Kongeriget — og var endogsaa faktisk oftest arveligt, saaledes at der kunde danne sig en Tradition for Arvegang blandt Fæstere, der i Hovedsagen var som blandt Selvejerne — den af Sering skildrede, nedenfor omtalte »Anerbensitte«. Retslig arvelige var de under Kirkerne hørende Fæstegaarde, som udgjorde en ret talrig Gruppe, i Tønder Amt f. Eks. i Aaret 1613 7,5 pCt. af alt Bondegods. Afgifterne var i Hovedsagen faste — dog næppe Indfæstningen, som antaget af Sering (S. 306). For Gaarden Humtrup i Kær Herred, der 1517—1712 var bortfæstet af Landsherren til den samme Familie, betaltes der for hvert nyt Fæstebrev en højere Indfæstning, medens den aarlige Afgift forblev den

samme (Ludw. Andresen: *Zur älteren Geschichte des Hofes Humtruphof* i *Z. f. Schl.-Holst. Gesch.* XLVIII). Tidligt blev de personlige Tjenester for Kronens Bønder afløst med en Pengeafgift, saaledes for Bønderne i Flensborg Amt ved Forordning af 1633, 16. Okt. (Rigsark., T. K. I. A., Konc. til Patenter), samtidig med en lignende Foranstaltning for Haderslev Amts Vedkommende (P. Lauridsens Afhandling i *Sønderj. Aarb.* 1889: 201). Mindst gunstigt stillede var Bønderne i Sundeved og paa Als (Jørgen Hansen anf. Afhandling, S. 51 ff.), hvor Hans den Yngre havde brugt haarde Midler for at faa det størst mulige Udbytte af sin Godsdrift.

Et væsentligt Element i Nord- og Mellemslesvigs Bondestand udgjorde endelig Selvejerne, som var relativt talrige, selv udenfor Vestens Marskegne, hvor de havde et stort Flertal eller var eneherskende. Ifølge en af Sering (S. 311 ff) givet tabellarisk Oversigt, der antagelig maa opfattes som gældende for Tiden ved det 18. Aarhundredes Midte, var der i Aabenraa Amt og Tønder Amts Gestherreder en Del over 50 pCt. Selvejere, medens Fæsterne i de øvrige østlige Herreder var i Flertal, dog iblandede et stort Mindretal af Selvejere. Saa langt mod Syd som i Strukstrup Herred var der endogsaa 57 pCt. Selvejere. I det 17. Aarhundrede har Forholdene været endnu gunstigere — en talmæssig Sammenligning kan dog kun anstilles for enkelt Egenes Vedkommende. I Kær Herred var der saaledes i 1613 76 pCt. Selvejerbrug, i det 18. Aarhundrede ca. 66 pCt. For Haderslev Amts Vedkommende giver en Optælling foretaget paa Grundlag af Fortegnelser fra 1680erne¹ et Procenttal Selvejergaarde paa ca. 45, der fordeler sig med ca. 20 pCt. paa N. Rangstrup, ca. 30 pCt paa Haderslev og ca. 85 pCt. paa Hvidding Herred (delvis Marsk). I Flensborg Amt var af Kronens Bøndergaarde i Slutningen af det 17. Aarhundrede 216 Selvejergaarde, 12 Frigaarde, 52 Kirkefæster og 95 Fæstegaarde². Forholdene i Slesvig har da, selv bortset fra Marsken, i denne Henseende været vidt forskellige fra Kongerigets, hvor der ifølge Fridericias Beregning (*Hist. Tidsskr.* 6. R. II 514) i 1651 fandtes ca. 6 pCt. Selvejere.

Om Selvejerbondestandens Dygtighed og Tilpasningsevne vidner den gængse Arvegang, saaledes som den ifølge Serings Fremstilling udviklede sig i den nyere Tid. Da Bondegaarden — modsat det adelige Strøgods — udgjorde en organisk Enhed, undgik man Deling mellem Arvingerne, idet hyppigt kun een Søn giftede

¹ Rigsark., Rentek., Kontorer f. Slesv., Kommission til Undersøgelse af Forholdene i Haderslev Amt 1683—85.

² *ib.*, Fortegn. over Udsæd m. m. for Bønderne i Flensborg Amt.

sig og blev Bedriftens Leder, medens de andre Søkende vedblev at bo i Hjemmet som Medejerere. Kun i gode Tider blev Hovedarvingen i Stand til at udkøbe sine Medarvinger samtidig med Overtagelsen, hvilket lettedes derved, at Ejendommens Overtagelsespris sædvanemæssigt blev sat under den Pris, man vilde have forlangt af en fremmed. Man var hermed i Udviklingen naaet til »die Anerbensitte«, som netop bestaar deri, at Ejendommen gaar udelt i Arv og til en Vurdering, ved hvilken Hensynet til Driftens Bæreevne er bestemmende. Denne Arvegang er ifølge Sering ikke, saaledes som man har ment, indført fra oven som en fiskal Forholdsregel, der vilde holde Skatteyderne ved Magt, men den er groet frem af Forholdene og tilpasset efter Selvejrbøndergaardenes Tarv. — Indirekte har Regeringen dog sikkert bidraget til Udviklingen af denne Arvesædvane baade ved sine Forbud mod Deling af Selvejergaarde og paa anden Maade¹. — Ved Prisstigningen i Slutningen af det 16. og Begyndelsen af det 17. Aarhundrede og den dermed følgende Vækst af Kapitalsamling og Kreditøkonomi optraadte de gode Tider, som gjorde det muligt for Hovedarvingen at tilfredsstille sine Medarvinger og blive Eneherre paa Gaarden. Saaledes sejrer Individualismen, samtidig med at Ejendommen dog bevares i Familien og ubeskaaren — et Resultat, hvortil Hertugdømmernes Adel ikke var naaet, ej heller de kongerigske Selvejrbønder, der synes at have fortsat med Sameje eller Deling.

En Slags Overklasse blandt Selvejerne, hvis Tilstedeværelse maa have bidraget til at hæve Standen, var de for Slesvig karakteristiske Frigaarde, som var fritagne for Hoveri og Ægt, undertiden dog mod en Pengeafgift, samt, i det mindste i senere Tid, for forskellige andre Ydelser. I Kær og Slogs Herreder fandtes der et betydeligt Antal Frigaarde, hvis Privilegier blev bekræftede Gang paa Gang i Løbet af det 17. og 18. Aarhundrede, sidst saa sent som i 1818 (H. P. Carstensen's anførte Afhandling S. 155 ff.). En noget anden Karakter havde Frigaardene i Haderslev Amt, ca. tyve i Tal, som hævede sig op over de almindelige Bøndergaardes Type, ogsaa ved at have eget Navn. Frihedsbrevene, af hvilke de fleste stammer fra det 15. eller Begyndelsen af det 16. Aarhundrede, var undertiden knyttede til Familien, ikke til Gaarden. Det er da sandsynligt, at mange af disse Frimænd oprindeligt har tilhørt

¹ I et Brev af 1564 ¹²/₂ (Rigsark., Matthiesens Saml., Pk. 14) skriver Amtmanden i Flensborg Bertram Ahlefeldt til Kongen, at der ofte sidder to eller endogsaa tre paa den enkelte Selvejrbøndergaard, hvilket fører til Skovenes Forhugning og til Forarmelse. Han foreslaar derfor, at Kongen ligesom Hertugerne Hans og Adolf for at hindre denne Sædvane skal kræve dobbelt Ydelse af en saadan Gaard.

Lavadelen. Utvivlsomt gælder dette Slægten Frodesen i Tønder og Husum Amter, som var af Brevadel, Slægten Jutsen til Langmose i Haderslev Amt m. fl.

Skønt Hertugdømmernes økonomiske og i lang Tid ogsaa deres politiske Historie i ualmindelig Grad er præget af et rigt og mægtigt Aristokrati, fandtes der dog, som man vil se, under dette, navnlig i Slesvig, en talrig og, i det mindste før Svenskekrigen, forholdsvis velstillet Mellemklasse — Kronens, Adelen og Kirkernes Fæstebønder, Selvejere, Frigaardsejere — om hvilken Regeringen værnede ved sine Forbud mod Salg af Bondejord til adelige. En Underklasse i social Forstand var denne Stand ikke, hvorimod den havde en saadan under sig, bestaaende af smaa Bolsmænd, Husmænd og Indsiddere. Landsbysamfundet var delt i Patriciere og Plebejere, som H. P. Carstensen udtrykker sig i sin anf. Afhandling S. 184, og Afstemningen paa Landsbystævnet foregik, i det mindste paa sine Steder, ikke efter Hoveder, men efter Jordejendommens Størrelse, modsat Princippet for vore Dages Andelsmejerier. Hertugdømmerne var ifølge Hedemann-Heespen et Storbondeland, og ikke blot Adelen, men ogsaa Bønderne selv nød godt af de mange øde Gaardes Nedlæggelse. Om gode Kaar og Livskraft i det 16. og 17. Aarhundrede vidner mange spredte Træk — man kan minde om Træskærererkunsten, som satte sine skønneste Frugter i Borgeres og Bønders Stuer, om de statelige Bulhuse og Bindingsværksbygninger, om den i visse Egne ret fremskredne Dyrkningsmaade ogsaa paa Bondejord. Tilstedeværelsen af denne Mellemklasse gav Samfundsforholdene en Sundhed og Jævnhed, som savnedes i Nordtyskland, og de anførte Forfattere fra Sering til Hedemann-Heespen skildrer derfor ogsaa de slesvigske Bønders Kaar i lyse Farver.

Som det vil fremgaa af det givne Overblik, er der paa det her behandlede Omraade — Adels og Bønders Besiddelsesforhold i nyere Tid — gjort et ikke ringe Arbejde af Forskningen. Dog kunde der paa adskillige Punkter graves dybere. Dette gælder f. Eks. Livegenskabets Oprindelse, Birkerettens Udstrækning i Nord- og Mellemslesvig, Flensborg, Tønder og Aabenraa Amters Jordejendomsforhold i 15.—16. Aarhundrede m. m. De økonomiske og sociale Forhold i Holsten og Slesvig har baade i Længde- og Tværsnit, baade i Henseende til Tid og Sted været saa mangeartede og fulde af indbyrdes Modsætninger, at de enkelte Problemer og enkelte Omraader kræver særskilt Behandling. Hvor stort et Udbytte for den almene Forskning der kan opnaas ved grunddig Undersøgelse af et enkelt Gods' eller et enkelt Landskabs Historie, viser P. v. Hedemann-Heespens »Deutsch Nienhof« og

Chr. Kocks Bog om Svansen. Det samme gælder et dansk Arbejde, Caroline E. Andersen: Grams Historie (anmeldt i Hist. Tidsskrift 9 R. V 513 ff.), hvor der gives en Rigdom af Oplysninger af stor godshistorisk Interesse. — Ikke alene fra et danmarkshistorisk Synspunkt kunde man endvidere ønske, at Opmærksomheden i noget større Grad¹ vendtes mod analoge kongerigske Forhold — baade Ligheder og Modsætninger kan, som paaapeget paa visse Punkter i det foregaaende, virke oplysende.

Et smukt Eksempel paa en gennemført Studie over et begrænset Emne inden for Hertugdømmernes økonomiske Historie er Ludw. Andresen: *Zur Geschichte des Viehhandels im Amte Tondern* (1927). Baade fra Tønder Bys Arkiv, Rigsarkivet og Statsarkivet i Kiel har Forf. fremdraget sine Oplysninger, og en Fylde af Enkeltheder giver Stoffet Liv. Hertug Hans den Ældre opkøbte Okser i Skaane og fedede dem paa Løgumkloster; ogsaa i Kolding og paa Kliplev Marked havde han sine Opkøbere. Den Emmelsbøl Præst udførte Okserne til Holland paa sin egen Skude. Selv Bønderne deltog i Oksehandelen — et Forhold, som viser Forskellen mellem deres Stilling og de kongerigske Bønders — ja, sendte deres Kvæg over Højer ad Søvejen til Holland.

Kvæghandelens Bærere var dog Borgerne i Tønder. I Byens Historie er Kvæghandelen et Midtpunkt, og dens Blomstring ved det 17. Aarhundredes Begyndelse skyldes næsten udelukkende Oksehandelen paa Holland, der for en stor Del gik ad Søvejen med Udslibning i Højer og Emmerlev. Okserne opkøbtes fra nær og fjern; mange kom fra Kongeriget, thi Tønder laa netop ved den vestligste af de gamle Hovedveje, som allerede i Oldtiden førte fra Ribe over Husum til Hamborg. Den økonomiske Blomstring var paa det nøjeste sammenknyttet med et rigt nederlandsk paavirket Kulturliv, som fik sit smukkeste Udtryk i Kunsten, og de samme Mænd, hvis Navne bestandig kommer igen paa Listerne over udført Kvæg, skænkede Stadens Kirke dens prægtige Billedskærerarbejder og Malerier.

Det 17. Aarhundredes Krige bragte en Tilbagegang, som dog først fik blivende Karakter efter Svenskekrigen. Kejserkrigen efterfulgtes endogsaa af en Opblomstring, der overgik Tilstanden før 1627. — Samme Iagttagelse — at Besættelsen 1627—29 ikke har haft den katastrofale Betydning, som man har været tilbøjelig til at tillægge den — er fremsat af Fr. Schwennicke for de holstenske Marsklandes Vedkommende i hans Afhandling »Die hol-

¹ Jessen (S. 84) synes ikke at kende nogen anden Behandling af »Livegenskabet« i Danmark end C. F. Allens.

steinischen Elbmarschen vor und nach dem Dreissigjühr. Kriege (Quellen und Forsch. zur Gesch. Schl.-Holsteins I). Oksehandelens Hensygnen tilskrives, foruden Kapitalens Ødelæggelse ved Svenskekrigen, et Sammenspil af Faktorer, af hvilke flere dog har gjort sig gældende allerede før denne Periode. En ny Faktor, som Forf. ikke omtaler, er Mejeridriften, der først trængte igennem i Slesvig efter det 17. Aarhundredes Midte — som en Aarsag til eller en Virkning af Oksehandelens Tilbagegang?

Et senere Bidrag til Kvæghandelens Historie er givet med Th. Otto Achelis's vel underbyggede Afhandling: *Aus der Geschichte des jütischen Ochsenhandels* (Z. f. Schl.-Holst. Gesch. LX), hvor Sammenspillet mellem Kongeriget og Hertugdømmerne paa dette Omraade er klart og mangesidigt skildret. Af Interesse er Forfatterens Forsøg paa at oplyse Kvæghandlers Hjemsted og den Konkurrence mellem Folk fra Kongeriget, Slesvig, Tyskland og Nederlandene, som ligger bag ved Tallenes Svingninger i Toldregnskaberne. Materialet er dog for magert til, at en for længere Tid gældende Retningslinie kan drages.

II.

Historieundervisningen ved de skandinaviske Universiteter.

Af Adam Afzelius.

Naar man fra Danmark betragter Historieundervisningen ved de skandinaviske Universiteter, forbavses man først over, hvor meget bedre disse er forsynet med Universitetslærere end vi, og det til Trods for at baade Finland og navnlig Norge er langt yngre Universitetslande end Danmark; det unge Rige, Island, er naturligvis holdt udenfor denne Sammenligning. Thi mens der i Danmark i Øjeblikket kun findes 4 Universitetslærere i Historie (3 Professorer og 1 Docent, nemlig i Aarhus), saa kan Norge tælle 6, mens Finland har hele 14 Universitetslærerposter i Historie og Sverige endogsaa 20, heri iberegnet Lærere i »klassisk forn-kunskap och antikens historia« og Statskundskab. Den nærmere Fordeling af disse Lærerposter er følgende:

I Finland er der Lærerposter i Historie ved de tre Universiteter, Helsingfors Universitet, Åbo Akademi (for Svensk-Finnerne) og Turun Yliopisto (for Finsk-Finnerne), ligeledes i Åbo. Det ældste og langt det største af disse Universiteter er det i Helsingfors. Her findes for Øjeblikket 4 ordinære Professorater i Historie, 1 i finsk og skandinavisk Historie, for Tiden besat med Gunnar Wilhelm Suolahti (fra 1929) 1 i finsk Historie alene, p. t. vakant, og 2 i Verdenshistorie, det ene fra